

Tanulmányok

Gondolatok az iparpolitika stratégiai kérdéseiről Albert O. Hirschman munkája nyomán – II. rész

Csontos Tamás Tibor

DOI: 10.14267/VILPOL2026.04.10

A világgazdaság alapvető technológiai, geopolitikai és intézményi átalakulásokon megy keresztül, amelyek világszerte felértékelik az iparpolitika szerepét. Ebben a strukturális feszültségekkel terhelt környezetben a gazdaságok számára egyre meghatározóbbá válik, hogy képesek-e hatékony és magas minőségű iparpolitikát kialakítani, amely lehetővé teszi az új kihívásokra adott adekvát válaszokat. Mindez a közgazdasági gondolkodásban is szemléletváltást igényel: az iparpolitika létjogosultságáról szóló viták helyett egyre inkább arra a kérdésre kell fókuszálnunk, hogy milyen módon érdemes iparpolitikát tervezni és megvalósítani. Jelen esszé ehhez a gondolkodási fordulathoz kíván hozzájárulni az iparpolitika tizenkét fontos stratégiai dilemmájának azonosításával és elemzésével. A tanulmány Albert O. Hirschman *The Strategy of Economic Development* című klasszikus művének gondolati keretére épít, ugyanakkor azt kiegészíti és kritikai módon továbbgondolja a közepes fejlettségből fakadó sajátos kihívások, valamint a globális értékláncon alapuló modern termelés kontextusában. A tanulmány tehát nem pusztán Hirschman provokatív és inspiráló gondolatainak bemutatására vállalkozik, hanem azok konstruktív kritikájára, más elméleti megközelítésekkel való összevetésére, valamint egy saját értelmezési keret kidolgozására is. Az elemzés középpontjában a közepes fejlettségi csapdában rekedő gazdaságok iparpolitikai dilemmái állnak, különös tekintettel Magyarország helyzetére, ugyanakkor hangsúlyt fektet az európai uniós iparpolitikára vonatkozó tanulságokra is. Műfajából fakadóan a tanulmány nem kész megoldásokat kínál, hanem olyan elemzési keretet és felvetéseket nyújt, amelyek további kutatás alapjául szolgálhatnak az iparpolitika stratégiai kérdéseinek vizsgálatában. Az esszé két részben kerül közlésre, jelen írás a második rész.

Kulcsszavak: iparpolitika, fejlődésgazdaságtan, közepes fejlettségi csapda, globális értékláncon

Az esszé célja az iparpolitika tizenkét alapvető stratégiai és tervezési dilemmájának bemutatása Albert O. Hirschman nagy hatású *The Strategy of Economic Development* című művének gondolati keretére építve, azt továbbgondolva, kritikai módon értelmezve, valamint a közepes fejlettségből fakadó sajátos kihívásokhoz illesztve. Az esszé első része e dilemmák közül az első hatot tárgyalta. Az olvasónak azt javasoljuk, hogy a második rész megkezdése előtt ismerkedjen meg az első résszel is, mivel a jelen írás szorosan épít az ott bevezetett fogalmi keretre, valamint az ott kifejtett érvelésre.

1. Dilemma: A karbantartás kultúrája

Az esszé előző részében rámutattunk, hogy Hirschman egyik központi kérdése az volt, hogy miként lehet azonosítani azokat az indukciós mechanizmusokat, amelyek a legnagyobb valószínűséggel képesek fejlődési folyamatokat elindítani és fenntartani. Alapvető célja annak feltárása volt, hogy az iparpolitika hol avatkozzon be annak érdekében, hogy egy adott beavatkozás a lehető legnagyobb tovaggyűrűző hatást váltsa ki a gazdaságban. Hirschman szerint ott érdemes beavatkozni, ahol a legnagyobb produktív fejlesztési nyomások jelentkezők, mivel ezek teremtik meg annak legnagyobb esélyét, hogy egy beruházás további beruházásokat, alkalmazkodási folyamatokat és szerkezeti változásokat indukáljon. Ahol ilyen nyomások nem jönnek létre, ott az iparpolitikai beavatkozások könnyen elszigetelt, enklávészerű projektek maradhatnak, amelyek nem vezetnek szélesebb körű fejlődési folyamatokhoz.

Hirschman azonban nem állt meg a makroszintű összefüggéseknél. Figyelme a vállalatok és beruházások szintjére is kiterjedt, ahol azt vizsgálta, hogy milyen „beépített ösztönzők” (built-in spurs) tehetnek egy beruházást vagy vállalatot hosszú távon önfenntartóvá. Itt már nem az volt a fő kérdése, hogy egy adott beruházás milyen hatást gyakorol más gazdasági szereplőkre, hanem az, hogy képes-e saját magát fenntartani.

Hirschman számos olyan tényezőt azonosított, amelyek a fejlődő országokban akadályozzák a beruházások vagy a vállalatok önfenntartását. Az egyik legfontosabb problémának a növekedési mentalitás hiányát tekintette. Sok esetben a vállalkozók nem a vállalat fejlesztésére és a nyereség visszaforgatására törekednek, hanem a profit rövid távú kivonására. Emellett jelentős problémának látta a menedzsmentképeségek hiányosságait is. Ide sorolta a kulcsemberek alulfizetését, a túlzottan centralizált döntéshozatalt, valamint a delegálási képesség hiányát. További nehézségnek tekintette az előre tervezés gyengeségét, a költségkontroll hiányosságát és különösen a karbantartás elhanyagolását.

A karbantartás kérdését Hirschman nagy részletességgel tárgyalta. A fejlődő országokban az üzemek és infrastruktúrák sok esetben nem azért mennek tönkre, mert eredetileg rosszul tervezték őket, hanem azért, mert hiányoznak azok a szervezeti, menedzsment képességek, amelyek biztosítanák folyamatos karbantartásukat. A tőkeszegény országok egyik paradoxona éppen az, hogy miközben rendkívüli erőfeszítéseket tesznek új tőkejavak létrehozására, a már meglévő tőkeállomány fenntartására és megőrzésére gyakran nem fordítanak elegendő figyelmet, így a rendelkezésre álló tőke egy része is leromlik.

Hirschman szerint erre kétféle válasz adható. Az egyik lehetőség olyan egyszerűbb technológiák alkalmazása, amelyek kevés karbantartást igényelnek. Ez azonban alacsony technológiai szinten való megrekedéshez vezet. A másik lehetőség, hogy az iparpolitikának olyan beruházásokat kell előnyben részesíteni, amelyek erős „karbantartási kényszert” (compulsion to maintenance) teremtenek. E logikából kiindulva arra a következtetésre jutott, hogy a fejlődő országok számára előnyös lehet a technológiailag összetettebb termelési tevékenységek támogatása. Hiszen minél komplexebb a termelés annál súlyosabb következményekkel jár egy berendezés meghibásodása, így annál erősebb ösztönző keletkezik a karbantartási képességek kialakítására és megerősítésére. A komplex technológián alapuló termelési specializáció tehát kikényszeríti a hiányzó szervezeti, koordinációs és karbantartási képességek elsajátítását, és hozzájárul a karbantartás rutinjainak elterjedéséhez az egész gazdaságban.

Hirschman különösen éleslátó felismerése volt, hogy a karbantartás nem pusztán technikai kérdés, hanem bizonyos értelemben intézményi és kulturális gyakorlat is. Rámutatott, hogy a történelem során az egyes társadalmak olyan szokásokat, rituálékat és közösségi gyakorlatokat alakítottak ki, amelyek biztosították a közösen használt erőforrások rendszeres karbantartását. A karbantartás tehát nem csak egy műszaki probléma, hanem olyan rituálé, amelyet a társadalomnak és a szervezeteknek el kell sajátítaniuk.

Hirschman meglátása a karbantartásról, mint kulturális és társadalmi gyakorlatról közepes fejlettségű országok számára talán még aktuálisabb, mint az általa vizsgált legfejletlenebb gazdaságok esetében. Közepes fejlettségi szinten ugyanis a probléma már nem a tőkejavak és az infrastruktúra hiánya, hanem azok állapotának leromlása. A magyar gazdaságtörténet számos példát szolgáltat a karbantartás elmaradásának jelenségére. Gondolhatunk a hazai vasúthálózat helyzetére, amely az elmúlt évtizedben jelentős európai uniós forrásokhoz jutott, ugyanakkor több esetben már a felújított vonalak állapota is romlani kezd a folyamatos karbantartás hiányosságai miatt. Hasonló problémák figyelhetők meg a közúti infrastruktúra esetében is. Az elmúlt években jelentős fejlesztések valósultak meg elsősorban az autópálya-hálózat bővítésében, miközben a meglévő úthálózat, különösen az alsóbbrendű utak karbantartása sok esetben háttérbe szorult. Ezek a példák jól mutatják, hogy a probléma nem feltétlenül a beruházási források hiánya, hanem sokkal inkább a karbantartás intézményi feltételeinek gyengesége.

Hirschman alapján azt mondhatjuk, hogy a karbantartás nem pusztán műszaki feladat, hanem sajátos társadalmi gyakorlat is. A meglévő erőforrások megőrzése olyan szemléletet igényel, amelyben a gazdasági szereplők és a társadalom tagjai értéként tekintenek a közösen létrehozott javakra, és felelősséget vállalnak azok fenntartásáért. A karbantartás mögött így végső soron a gondoskodás logikája húzódik meg: az a meggyőződés, hogy a létrehozott infrastruktúra vagy termelőeszköz értékes, ezért érdemes erőforrásokat fordítani megőrzésére és fejlesztésére.

Magyarországon ez a mentalitás nem igazán alakult ki. Elég csak a Kádár-rendszerig visszatekinteni, amelynek egyik sajátossága az volt, hogy a tulajdon formálisan közösségi jellegű volt, ugyanakkor a közös tulajdonhoz kapcsolódó felelősségérzet és gondoskodási logika hiányzott. A rendszer késői szakaszában különösen jelentőssé vált a második gazdaság és a fuszás jelensége.

ge, amely lehetővé tette, hogy a formálisan közösségi tulajdonban lévő erőforrásokat az egyének saját céljaik érdekében használják fel. A közösségi tulajdon nem a közös felelősség, hanem az egyéni előnyszerzés terepévé vált. Ennek következtében a közös erőforrások megőrzésének és karbantartásának kultúrája korlátozott maradt. A probléma nem tűnt el a rendszerváltással. Bár a tulajdonosi szerkezet alapvetően átalakult, a közös javakhoz való viszony számos területen továbbra is hordozza ezt az örökséget. A közterületek, a közintézmények vagy éppen a közlekedési infrastruktúra karbantartásával kapcsolatos nehézségek arra utalnak, hogy a közös gondoskodás normái és gyakorlatai csak részben tudtak megerősödni az elmúlt évtizedekben.

A magyar példa azt is megerősíti, hogy a karbantartási problémára a Hirschman által felvetett válasz sem ad teljes körű megoldást. Hirschman abból indult ki, hogy a technológiailag összetettebb termelési rendszerek erősebb karbantartási kényszert hoznak létre, amely idővel hozzájárul a karbantartás gyakorlatának és kultúrájának elterjedéséhez az egész gazdaságban. A magyar és tágabb értelemben vett közép-kelet-európai tapasztalatok ugyanakkor arra utalnak, hogy ez a folyamat nem automatikus. A rendszerváltás óta jelentős mennyiségű fejlett technológiát behozó külföldi működőtőke érkezett a térségbe, ennek ellenére a karbantartás problémája számos területen továbbra is fennmaradt. A komplex technológia jelenléte önmagában nem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy a karbantartás normái és gyakorlatai széles körben beépüljenek a társadalmi és gazdasági működésbe.

Egy konkrétabb példa lehet Hirschman érvelésével szemben a vasúti rendszer helyzete. A modern vasúti rendszerek tipikusan olyan komplex technológiai rendszerek, amelyek meghibásodása gazdasági és társadalmi károkat okozhat. Hirschman logikája alapján ezeknek erős karbantartási kényszert kellene létrehozniuk. A magyar gyakorlat azonban azt mutatja, hogy ez a technológiai komplexitás önmagában nem elegendő, a karbantartás hiánya így is óriási problémát jelent. Ezen a ponton ismét visszatérhetünk a korábbi részben bevezetett rezponzivitás fogalmához. A karbantartási kényszer csak akkor válik hatékonnyá, ha a társadalom és az intézmények képesek reagálni rá. Ha a társadalmi szereplők beletörődnek a romló vasúti szolgáltatási színvonalba, vagy nem rendelkeznek megfelelő csatornákkal érdekeik artikulálására és érvényesítésére, akkor a karbantartásra ösztönző nyomás is gyenge marad. Másként fogalmazva: a karbantartásra való kényszer érvényesülése a rezponzivitás függvénye.

Természetesen ezen a ponton felmerülhet az a megoldás, amelyet számos kelet-közép-európai ország alkalmazott a rendszerváltás óta a gyenge karbantartási kultúra és a torzult rezponzivitás problémájára: a privatizáció. Az érvelés mögött meghúzódó logika egyszerű. Ha a közösségi tulajdonhoz nem kapcsolódik kellő felelősségérzet és karbantartási hajlandóság, akkor a tulajdont olyan szereplők kezébe kell adni, akiknek közvetlen anyagi érdekük fűződik annak megőrzéséhez és fejlesztéséhez. A privatizáció ebben az értelemben nem más, mint kísérlet arra, hogy a hiányzó közösségi ösztönzőket magánérkekkel helyettesítsék.

A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy ez a megoldás korántsem problémamentes. A privatizáció önmagában nem garantálja sem a hosszú távú gondolkodást, sem a megfelelő karbantartást. Amennyiben a magánszereplők működését nem rendelik tudatosan közcélok alá, könnyen előfordulhat, hogy a rövid távú profitérdekek felülírják a hosszú távú fenntarthatóságot.

szempontjait. Ilyenkor a magánüzemeltető ugyanúgy hajlamos lehet a meglévő infrastruktúra „kizsigerelésére”, mint korábban az állami szereplő annak elhanyagolására, csak éppen más ösztönzők mentén. A probléma tehát nem feltétlenül oldódik meg, csupán más formában jelenik meg. Ha a társadalomban hiányzik a közös fejlődésbe vetett bizalom, a közjó iránti elkötelezettség és a közös gondoskodás kultúrája, akkor a magánszektor szereplői is ugyanannak az intézményi és kulturális környezetnek a részeiként - a közös célokkal mit sem törődve fognak működni. Ebben az esetben a privatizáció nem a probléma megoldása, hanem inkább annak megkerülése: lemondás arról a törekvésről, hogy a társadalom szélesebb körében erősödjön meg a közös javak iránti felelősségvállalás.

Közepes fejlettségi szinten ezért a privatizáció csak részleges válasz lehet a karbantartás problémájára. Ugyanakkor nem helyettesítheti a közös gondoskodás kultúrájának kialakulását. A Friedrich List-el (1840) induló iparpolitikai és fejlődésgazdaságtani hagyomány egyik alapvetése, hogy egy ország fejlődése nem alapozható kizárólag magánérdekekre; szükség van olyan társadalmi normákra és intézményekre is, amelyek a közösen létrehozott javak megőrzését és fenntartását értéknek tekintik. Ebben az értelemben a magán erőfeszítések bevonása a közös infrastruktúra üzemeltetésébe akkor javíthatja az ösztönzőket és növelheti a rezponzivitást, ha világos közcélok alá rendelten működik.

A karbantartási probléma megoldására ugyanakkor hosszabb távon olyan társadalmi és intézményi feltételek kialakítására van szükség, amelyek erősítik a közös gondoskodás kultúráját. Ebben szerepet játszhat egy olyan oktatási rendszer, amely tudatosabban közvetítheti a közös javak megőrzésének és karbantartásának jelentőségét; fontos a rezponzivitás erősítése, amely lehetővé teszi a problémák gyorsabb artikulálását és kezelését; valamint olyan közösségi gyakorlatok és rituálék támogatása, amelyek a közös karbantartás normáit erősítik. Ezek lehetnek akár helyi közösségi kezdeményezések, rendszeres közösségi akciók vagy olyan kulturális események is, amelyek a karbantartás és a közös gondoskodás jelentőségét hangsúlyozzák. Ebben az értelemben az iparpolitika tárgyalásánál ismét egy olyan elemhez jutunk el, amely messze túlmutat a vállalati támogatások vagy beruházási ösztönzők világán.

2. Dilemma: A tőke-intenzív termelési specializáció korlátai

Hirschman a karbantartás esetén ismertetett logikát általánosította a fejlődő országok fejlődési problémáira. Rámutatott, hogy a legnagyobb hiány nem a munkaerő vagy a tőke mennyiségében, hanem a szervezési, koordinációs és menedzsmentképessegekben rejlik. Ha ezek a képességek hiányoznak, akkor a munkavállalók teljesítményének megszervezése is gyengébb lesz, ami jelentős termelékenységi különbségekhez vezethet.

Ez a felismerés egy különösen provokatív következtetéshez vezette. A fejlődésgazdaságtani és nemzetközi kereskedelemelméleti gondolkodás jelentős része abból indult ki, hogy a munkaerőben bővelkedő országoknak elsősorban munkaintenzív ágazatokra érdemes specializálódniuk. Ez a logika összhangban áll a Heckscher–Ohlin-féle nemzetközi szakosodási elmélettel is, amely szerint az országok a relatíve bőségesen rendelkezésre álló termelési tényezőiket (jelen

esetben munkaerejüket) intenzíven felhasználó termékek előállításában rendelkeznek komparatív előnnyel. Hirschman azonban rámutatott, hogy a munkaintenzív specializáció nem feltétlenül ideális. Amennyiben a menedzsment- és szervezési képességek hiányoznak, a munkaintenzív termelésben a teljesítmények közötti szórás rendkívül nagy lehet. Ezzel szemben a tőkeintenzívebb, erősen gépesített termelési rendszerekben a technológia részben átveszi a koordinációs és ellenőrzési funkciókat. A gépek és a technológiai folyamatok nemcsak termelnek, hanem bizonyos értelemben szervezik is a termelést.

Ennek alapján Hirschman arra a meglepő következtetésre jutott, hogy a fejlődő országok számára a tőkeintenzívebb iparágak fejlesztése akár kedvezőbb stratégia is lehet, mint a munkaintenzív specializáció. A technológia ugyanis részben helyettesítheti vagy kiegészítheti azokat a menedzsment- és szervezési képességeket, amelyekből a fejlődő országokban gyakran hiány mutatkozik. Ebben az értelemben a technológia a hiányzó intézményi és szervezeti képességek részleges pótlásának eszköze is lehet.

Hirschman gondolata ugyanakkor fontos kiegészítésre szorul, amelyet a magyar fejlődésgazdaságtani hagyomány egyik kiemelkedő művében, Jánossy Ferenc *A gazdasági fejlődés trendvonaláról* (1975) című munkájában találhatunk meg. Jánossy arra hívta fel a figyelmet, hogy a tőkeintenzív termelési specializáció alapvető korlátja a munkaerő képzettsége, amit ő szakmastruktúrának nevezett. A gazdasági fejlődés végső határát nem pusztán a rendelkezésre álló tőke vagy technológia szabja meg, hanem az is, hogy a társadalom rendelkezik-e azokkal a szakmai kompetenciákkal, amelyek lehetővé teszik e technológiák hatékony működtetését, fenntartását és továbbfejlesztését. Jánossy nem tagadta, hogy a magasabb technológiai szint hozzájárul a munkaerő képességeinek fejlődéséhez. A korszerű technológiák használata tanulási folyamatokat indíthat el, és elősegítheti a szakmastruktúra fejlődését. Ugyanakkor a technológia egyben korlátot is jelent. Egyszerű példával élve: hiába szerzünk be egy rendkívül fejlett gépet, amely meghatározza a termelés ütemét és ezáltal csökkenti a termelékenység szórását, sőt még a munkavállalókat is be tudjuk tanítani a gép kezelésére, a probléma akkor jelentkezik, amikor a berendezés meghibásodik. Ha nem áll rendelkezésre megfelelően képzett szakember, aki érti a gép működésének mélyebb összefüggéseit, képes diagnosztizálni a hibát és elvégezni a javítást, akkor a termelési folyamat könnyen leállhat. A nem megfelelő szakmastruktúra tehát a hirschmani tőkeintenzív fejlődésnek korlátot szab.

Jánossy felismerése egyúttal az előző dilemmában tárgyalt karbantartási problémát is kiegészíti. Rámutat arra, hogy a karbantartásnak nem csupán intézményi és kulturális feltételei vannak, hanem szakmastrukturális feltételei is. Más típusú tudás szükséges egy technológia működtetéséhez, mint annak javításához, fejlesztéséhez vagy reprodukálásához. A karbantartás kultúrája önmagában tehát nem elegendő; szükség van arra a szakmai tudásbázisra is, amely lehetővé teszi a technológiai rendszerek hosszú távú fenntartását.

Ezen Jánossy által tárgyalt korlát viszont gyengíthető, ha a tőkeintenzív specializáció külföldi működőtőke bevonásával valósul meg. Ebben az esetben a külföldi vállalatok globális értékláncai részben átvállalják a hiányzó szakmastrukturális képességeket. A komplex gépek meghibásodása esetén a javításhoz szükséges mérnöki tudás gyakran nem helyben található meg, ha-

nem a vállalat nemzetközi hálózatából érkezik. A technológia fenntartásának terhei így részben a multinacionális vállalatokra hárulnak. A technológiai fejlődés ráadásul bizonyos értelemben inkább Hirschman álláspontját erősítette. Az infokommunikációs technológiák korában a termelési rendszerek felügyelete, diagnosztikája és részben még a karbantartása is egyre nagyobb mértékben végezhető távolról. A digitális technológiák csökkentették annak jelentőségét, hogy minden szükséges szakértelem fizikailag jelen legyen a termelés helyszínén.

Ettől függetlenül a közepes fejlettség szintjén Hirschman gondolatai további kiegészítésre szorulnak. A rendszerváltás óta Kelet-Közép-Európában a növekedés lényegében a hirschmani logikával összhangban, külföldi működőtőke-vezérelt tőke-intenzív termelési specializációban ment végbe. Ez a modell arra épült, hogy az alacsonyabb intézményi fejlettséggel rendelkező régióba a külföldi tőke behozza a szükséges technológiai, szervezési és menedzsmentképeségeket, amelyek helyettesítik a hiányzó helyi adottságokat. A várakozás szerint ez hosszabb távon a menedzsmenttudás és a korszerű szervezeti gyakorlatok szélesebb körű elterjedéséhez is hozzájárulhatott volna. A kelet-közép-európai tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy ezek az előnyök csak részben valósultak meg.

A közepes fejlettségi csapda egyik alapvető kérdése a régióban ma éppen az, hogy képesek vagyunk-e túllépni ezen a „hirschmani állapoton”. Vagyis azon a helyzeten, amikor az intézményi és szervezési képességek hiányát elsősorban külföldi technológiával próbáljuk helyettesíteni. Ez a stratégia egy ideig valóban fejlődést hozott, és a felzárkózás kezdeti szakaszában kifejezetten hasznos volt. Közepes fejlettségi szinten azonban már nem lehet lemondani az intézményi és szervezési képességek önálló fejlesztéséről. Eljutottunk ugyanis abba az állapotba amikor a külföldi technológiát arra használjuk, hogy teljes mértékben helyettesítsük vele a hazai erőfeszítéseket a saját képességeink megerősítésére.

A magyar iparpolitika gyakorlata sok tekintetben ezt a problémát mutatja. Az 1990-es évektől kezdve a tőkeintenzív autóipari termelés került a gazdaságfejlesztési stratégia középpontjába, amely hozzáférést biztosított a modern technológiákhoz, és jelentős termelékenységi előnyöket eredményezett. A 2010-es évek végétől kibontakozó akkumulátorgyártási fordulat ezt a modellt viszont nem meghaladta, hanem újabb fokozatra kapcsolta. Ez arról tanúskodik, hogy a hazai iparpolitika továbbra is a külföldi technológia segítségével kívánja helyettesíteni a hazai szervezési és intézményi képességek fejlesztését. A hazai gazdaság elmúlt években tapasztalható gyengélkedése, viszont arra utal, hogy ez a stratégia egyre inkább kontraproduktívvá válik.

Ebben az értelemben a közepes fejlettségi csapdából való kilépés egyik kulcskérdése az, hogy miként tudunk olyan szervezési és vezetési képességeket kialakítani, amelyek a kevésbé tőke- és technológiaintenzív szektorokban is képesek csökkenteni a termelékenység szórását – például a szolgáltatási szektorban vagy más munkaintenzív ágazatokban. Amíg ez nem történik meg, addig a gazdaság dualitása fennmarad: egyrészt létezik egy rendkívül termelékeny, külföldi technológiára épülő, tőkeintenzív termelő szektor, másrészt egy hazai tulajdonú vállalati kör, amely különösen a munkaintenzív ágazatokban és a szolgáltatásokban jelentős termelékenységi szórást mutat. A közepes fejlettségi csapda meghaladásához azonban nem elegendő néhány kiemelkedően termelékeny sziget létrejötte a gazdaságban. Valódi felzárkózás csak akkor kö-

vetkezhethet be, ha a termelékenységi fordulat az egész gazdaságban végbemegy. Ehhez viszont már nem elsősorban további termelékenységi szigetekre, hanem jobb szervezési képességekre van szükség. Vagyis a hazai vállalatok vezetési, koordinációs és szervezeti képességeit kell megerősíteni, hogy a magasabb termelékenység ne csak a legfejlettebb technológiákat alkalmazó szektorokban, hanem a gazdaság egészében megjelenjen.

Az iparpolitika feladata ebből a szempontból már nem a tőkeintenzív termelés további bevonásának támogatása – ami a hirschmani receptből logikusan következett az alacsony fejlettségi szinten –, hanem olyan támogatások, oktatási és képzési programok, illetve egyéb specifikus közjavak biztosítása, amelyek javítják a vállalatok vezetési minőségét és szervezési képességeit. Ezzel kerül az iparpolitika fókuszába az egyszerű FDI-bevonás helyett a vállalkozóképzés, a menedzsmentoktatás, a vezetési kultúra fejlesztése és a szervezeti modellek megújítása [1].

Mindez azonban csak akkor működhet, ha az állam maga is példát mutat ezen a téren. A vállalatok szervezési és vezetési képességeinek fejlesztése nehezen képzelhető el olyan környezetben, ahol maga az állam sem rendelkezik megfelelő szervezeti és menedzsment képességekkel. Ezért a közepes fejlettségi csapdából való kilépés előfeltétele egy jól működő, megfelelően megfizetett, a napi politikai nyomástól független és társadalmilag megbecsült bürokrácia kialakítása.

3. Dilemma: A kiegyensúlyozatlan fejlődés térbeli dilemmái

Ahogy korábban bemutattuk, Hirschman fejlődésmélete a kiegyensúlyozatlan fejlődés gondolatára épül. Alapvető felismerése szerint a fejlődés folyamata szükségszerűen egyenlőtlen: egyes gazdasági tevékenységek, ágazatok vagy térségek gyorsabban fejlődnek, míg mások lemaradnak. Éppen ezek az egyensúlytalanságok hozzák létre azokat a fejlesztési nyomásokat és indukciós mechanizmusokat, amelyek a gazdasági átalakulást előreviszik. A fejlődés tehát nem az egyensúly állapotából indul ki, hanem az egyensúlytalanságokból táplálkozik.

Ennek a megközelítésnek jelentős térbeli következményei vannak. A kiegyensúlyozatlan fejlődés logikája szerint a növekedés térben is koncentráltan jelenik meg: létrejönnek növekedési pólusok, amelyek magukhoz vonzzák a beruházásokat, a munkaerőt, a tudást és a tőkét, miközben más térségek relatív lemaradásba kerülnek. A centrum–periféria viszony tehát a fejlődés természetes kísérőjelensége. Az empirikus tapasztalatok ezt nemcsak nemzetközi szinten, hanem országokon belül is alátámasztják. Szinte minden sikeres felzárkózási folyamat egy vagy több kiemelkedő növekedési központ körül kezdődött, amely később a fejlődés motorjává vált.

Hirschman ebből egy kifejezetten provokatív következtetést vont le. Álláspontja szerint az a fejlesztési politika, amely a beruházásokat egyenletesen kívánja szétteríteni a térben, valójában éppen a fejlődés logikájával kerül szembe. Ha minden térség egyformán kap fejlesztési forrásokat, akkor nem jönnek létre azok a koncentrált növekedési folyamatok, amelyek képesek lennének további beruházásokat és fejlesztési nyomásokat generálni. A fejlődés szempontjából tehát nem az egyenletes elosztás, hanem a koncentráció a természetes kiindulópont. Hirschman ugyanakkor nem utasította el a regionális fejlesztéspolitika szükségességét. Úgy vélte, hogy a kiegyensúlyozatlan fejlődés következtében előbb-utóbb olyan mértékű területi különbségek

alakulnak ki, amelyek politikai és gazdasági reakciókat váltanak ki. A fejlődés koncentrációját ezért idővel szükségszerűen követi valamilyen kompenzációs folyamat. A kérdés tehát nem az, hogy legyen-e regionális politika, hanem az, hogy mikor és milyen módon jelenjen meg.

A területi fejlődés elemzéséhez Hirschman két egymással ellentétes hatásmechanizmust különböztetett meg: a lecsorgási (trickling-down) és a polarizációs hatásokat.

A lecsorgási hatások azok a mechanizmusok, amelyek révén a növekedési pólusok fejlődése a lemaradó térségek számára is előnyöket teremt. A legfontosabb ilyen hatás a kereslet növekedése. A fejlettebb régiók egyre több terméket és szolgáltatást vásárolnak a kevésbé fejlett térségekből, új beruházásokat hajtanak végre ott, illetve integrálják őket saját gazdasági rendszerükbe. Emellett a fejlettebb régiók felszívhatják a lemaradó térségek rejtett munkanélküliségét, ami növelheti a termelékenységet és az egy főre jutó jövedelmet a periférián. A technológiai tudás, a menedzsment ismeretek és az intézményi minták szintén részben áttérjedhetnek a centrumtérségekből a perifériára.

Ezzel szemben a polarizációs hatások a területi különbségeket erősítik. Hirschman különösen fontosnak tartotta a munkaerő és a tőke elszívását. A fejlődő centrumok nem pusztán a periféria munkanélkülijeit vonzzák magukhoz, hanem gyakran éppen a legképzettebb szakembereket, mérnököket, vállalkozókat és fiatalokat. A periféria így elveszítheti éppen azokat az erőforrásokat, amelyek saját fejlődésének alapját jelenthetnék. Hasonló folyamat figyelhető meg a tőke esetében is: a megtakarítások és beruházások a fejlettebb régiókba áramlanak, tovább erősítve azok előnyeit. Emellett a centrum versenye kiszoríthatja a periféria kevésbé hatékony vállalkozásait a piacról, ami tovább mélyítheti a különbségeket.

Hirschman különösen érdekes megállapítása, hogy a lecsorgási és polarizációs hatások erőssége nagymértékben függ az integráció szintjétől. Régiók között, egy országon belül a lecsorgási hatások általában erősebbek, mint országok között, hiszen közös piac, közös intézmények és közös politikai rendszer működik. Ugyanakkor a polarizációs hatások is erősebbek, mivel a munkaerő és a tőke szabadabban mozog. Nemzetközi szinten ezzel szemben a polarizáció gyengébb lehet, ugyanakkor a lecsorgási hatások is korlátozottabbak. Ez vezette ahhoz a gondolathoz, hogy az optimális intézményi megoldás valahol a régió és a nemzetállam között helyezkedik el. Ahogy fogalmaz: „Ha bizonyos tekintetben egy régiót úgy tudnánk kezelni, mintha ország lenne, míg más tekintetben egy országot úgy, mintha régió lenne, akkor valóban a két világ legjobb tulajdonságait egyesíthetnénk, és a fejlődés számára különösen kedvező helyzeteket teremthetnénk.” (Hirschman, 1958, p. 199, saját fordítás)

Hirschman gondolatának lényege, hogy a fejlődés szempontjából egyszerre fontosak az integráció és a részleges autonómia előnyei. Az integráció erősíti a lecsorgási hatásokat, a piacok összekapcsolódását és a növekedési pólusok kisugárzását. Ugyanakkor a túlzott integráció felerősítheti a polarizációs hatásokat is, mivel a tőke, a tudás és a munkaerő a fejlettebb központok felé áramlik. Ezért olyan intézményi megoldásra van szükség, amely egyszerre képes maximalizálni a lecsorgási hatásokat és mérsékelni a polarizációs hatásokat.

Ebben az értelemben az Európai Unió tekinthető a hirschmani gondolat egyik legérdekesebb történelmi kísérletének. A közös piac, a közös szabályozás és az egyre erősödő közös iparpolitika révén a tagállamok bizonyos értelemben egyetlen nagy gazdasági térség régióivá válnak. Ugyanakkor a tagállamok továbbra is megőrzik gazdaságpolitikai önállóságuk jelentős részét.

Az Európai Unió iparpolitikai dilemmája ezért lényegében ugyanaz, amelyet Hirschman is megfogalmazott: hogyan lehet egyszerre maximalizálni a lecsorgási hatásokat és mérsékelni a polarizációs hatásokat. Ez különösen a Draghi-jelentés (2024) fényében válik rendkívül relevánssá. Ahogy a jelentés rámutat, amennyiben Európa nem kezd el egyre inkább egységes gazdasági térségként működni, és nem erősíti meg azokat az innovációs és technológiai képességeket, amelyekkel felveheti a versenyt az Egyesült Államokkal és Kínával, akkor fokozatosan háttérbe szorulhat a globális geopolitikai és geoökonómiai versenyben.

Ugyanakkor ezek a törekvések szükségszerűen térben egyenlőtlen fejlődést eredményeznek. Ahhoz, hogy Európa versenyben maradjon, olyan innovációs és ipari pólusoknak kell kialakulniuk, amelyekben koncentrálódik a tőke, a tudás, a finanszírozás és a kutatás-fejlesztési kapacitás. Ez azonban feszültségbe kerül az Európai Unió kohéziós céljaival. A probléma, hogy a Draghi-jelentés csak a versenyképességi fordulat szükségességét hangsúlyozza, és viszonylag kevés figyelmet fordít annak területi következményeire. A kelet-közép-európai tagállamok egyik legfontosabb aggodalma éppen az, hogy ezen versenyképesség fordulat következtében a nagyobb gazdasági és technológiai kapacitásokkal rendelkező országok – elsősorban Németország és Franciaország – a fejlődés fő pólusaivá válhatnak, miközben a periférikus régiók és országok egyre nehezebben tudnak bekapcsolódni ebbe a folyamatba. Ez a konfliktus várhatóan hangsúlyosan jelenik majd meg a következő többéves uniós költségvetés tárgyalásai során is, ahol a jelenlegi tervek szerint a versenyképességi szempontok súlya növekedhet a hagyományos kohéziós politikával szemben.

Az EU-s iparpolitika kialakításakor ezért érdemes lehet Hirschman gondolatmenetét követve egy kétrétegű struktúrában gondolkodni. Az első réteg egy közös európai iparpolitika, amelynek célja az innovációs pólusok megerősítése és az európai versenyképesség növelése. Ebben a rétegben a közös európai érdeknek kell dominálnia, de úgy, hogy a létrejövő növekedési pólusok lecsorgási hatásai minél szélesebb körben érvényesüljenek. Ennek egyik lehetséges eszköze a vegyes vállalati modell, amelyben a periférikus tagállamok vállalatai is integrálódnak a közös európai projektekbe. Hasonló szerepet játszhat a közbeszerzési rendszer olyan átalakítása, amely előnyben részesíti az európai beszállítói hálózatokat, a „Made in Europe” típusú szabályozások, valamint azok a lokalizációs követelmények, amelyek biztosítják, hogy a közös európai beruházások ne kizárólag a centrumországokban koncentrálódjának.

Ebbe az első rétegbe tartoznak mindazon programok, amelyek európai technológiai képességeket, közös ipari bajnokokat vagy határokon átnyúló értékláncokat építenek ki. A cél ebben az esetben nem a teljesen egyenletes területi elosztás, hanem az európai versenyképesség erősítése. Ez a réteg egyébként már ma is formálódik: az IPCEI-programok, az Európai Chips Act, a karbonvám-rendszer (CBAM), valamint az európai védelmi és zöldipari kezdeményezések mind ebbe a logikába illeszkednek.

Ugyanakkor szükség van egy második rétegre is, amely kifejezetten a polarizációs hatások kezelésére szolgál. Ennek feladata nem egyszerűen a kompenzáció, hanem a lemaradó tagállamok és régiók képességépítése. A kohéziós politikának ebben az értelemben fokozatosan át kell alakulnia pusztán újraelosztási mechanizmusból olyan eszközzé, amely támogatja az egyes tagállamok iparpolitikai lehetőségeit, és koordinálja azok felzárkózási stratégiáit. Hirschman elemzésének egyik fontos tanulsága, hogy a lemaradó térségek fejlődéséhez bizonyos mértékű gazdaságpolitikai autonómia is szükséges. Amennyiben a periférikus régiók vagy országok teljes mértékben ki vannak téve a fejlettebb centrumok versenyének, fennáll annak a veszélye, hogy saját vállalati és innovációs képességeik soha nem tudnak megerősödni. Ezért a kohéziós és felzárkóztatási politika részeként indokolt lehet az egészséges protekcionizmus bizonyos formáinak engedélyezése, amely átmeneti védelmet biztosíthat a hazai vállalatok számára, és lehetővé teszi számukra a tanulási folyamatok végigvitelét. Ez természetesen nem szabad, hogy a közös európai piac széttöredezéséhez vezessen. Sokkal inkább olyan célzott és időben korlátozott eszközökre kell fókuszálni, amelyek a hazai vállalatok képességépítését segítik elő. Vagyis a nemzeti iparpolitikák számára olyan eszközöket kell biztosítani, amelyek képesek fellépni a polarizációs hatásokkal szemben anélkül, hogy megszakítanák a lecsorgási mechanizmusokat. Ilyen lehet például a helyi beszállítói programok támogatása, a hazai vállalatok technológiai fejlesztése, a menedzsment- és szervezési képességek fejlesztése, a kutatás-fejlesztési kapacitások erősítése, a szakképzés modernizálása vagy a regionális innovációs klaszterek létrehozása. Ugyanígy ide sorolhatók azok az intézkedések is, amelyek elősegítik, hogy a külföldi működőtőke erősebben kapcsolódjon a hazai vállalati szektorhoz, növelve a technológiai és tudásbeli spillover hatásokat.

Ebben az értelemben egy ilyen új kohéziós politika nem pusztán újraelosztási mechanizmus, hanem a periféria fejlődési mozgásterének biztosítása. Hirschman nyomán fogalmazva: a cél nem az, hogy megszüntessük a növekedési pólusokat, hanem az, hogy a perifériák számára is lehetővé tegyünk saját növekedési pólusaik kialakulását.

A kiegyensúlyozatlan fejlődés térbeli dilemmájának feloldása természetesen soha nem lesz egyszerű feladat. Hirschman nyomán a fejlődés kezdeti szakaszában a koncentráció elkerülhetetlen, ugyanakkor olyan intézményi mechanizmusokra van szükség, amelyek képesek a lecsorgási hatásokat erősíteni és a polarizációs hatásokat mérsékelni. Az Európai Unió iparpolitikájának egyik legfontosabb stratégiai kérdése éppen az, hogy képes-e ezt a kettős feladatot egyszerre ellátni. A közös európai iparpolitika és a tagállami felzárkózást támogató iparpolitikák kettőssége ebben az értelemben nem ellentmondás, hanem a hirschmani fejlődéstudomány természetes következménye.

4. Dilemma: Demográfia és iparpolitika

Hirschmant a produktív fejlesztési nyomások utáni kutatása egy meglehetősen ellentmondásos következtetéshez vezette. Szemben a fejlődésgazdaságtan hagyományos álláspontjával, amely a népességnövekedést elsősorban a fejlődés akadályának tekintette, Hirschman arra mutatott rá, hogy a népesség növekedése bizonyos körülmények között fejlesztési nyomásként is értelmezhető. Kiindulópontja az volt, hogy az emberek törekednek életszínvonaluk fenn-

tartására, ezért amikor a népességnövekedés olyan szűk keresztmetszeteket és problémákat hoz létre, amelyek ezt veszélyeztetik, a társadalom különböző fejlesztési válaszokat ad ezekre a kihívásokra. A népességnövekedés így egy tökéletlen, de potenciálisan produktív fejlesztési nyomásként jelenik meg.

Hirschman nem érvelt a népességnövekedés ösztönzése mellett. A népességi nyomást kifejezetten „nyers és kegyetlen” fejlesztési ösztönzőnek tekintette. Arra kívánta felhívni a figyelmet csupán, hogy amennyiben a népességnövekedés már adott, annak nem csak negatív, hanem bizonyos esetekben pozitív fejlődési következményei is lehetnek. A népesség növekedése ugyanis új lakhatási, közlekedési, oktatási, egészségügyi és infrastrukturális igényeket generál, amelyek fejlesztésekre és alkalmazkodásra kényszeríthetik a társadalmat.

Hirschman gondolata különösen érdekes módon kapcsolja össze a demográfia és az iparpolitika kérdését. A mai kelet-közép-európai valóságban ugyanakkor a fő kihívást már nem a népességnövekedés, hanem a népesség csökkenése jelenti. Iparpolitikai szempontból ez azért különösen fontos, mert ekkor az a mechanizmus, amelyet Hirschman leírt, részben megszűnik működni. Az elnéptelenedő régiókban egyszerűen nem keletkeznek olyan fejlesztési nyomások, amelyek a fejlődés folyamatát ösztönözhetnék. A csökkenő népesség kevesebb beruházási igényt, kisebb piaci keresletet és gyengébb gazdasági dinamizmust eredményezhet, ami tovább erősítheti a lemaradást.

A probléma másik oldala ugyanakkor az, hogy a relatív népességnövekedés továbbra is jelen van bizonyos térségekben, különösen a nagyvárosi központokban. Magyarország esetében erre jó példa a budapesti régió, amely a teljes népesség csökkenése mellett is folyamatosan vonzza a lakosságot, miközben az ország számos vidéki térsége népességet veszít. Hirschman logikája alapján ez a koncentráció jelentős fejlesztési nyomásokat kellene, hogy generáljon. Valóban megjelenik az igény új lakások építésére, a közlekedési infrastruktúra fejlesztésére, a közszolgáltatások bővítésére vagy éppen a vasúti hálózat korszerűsítésére. A gyakorlatban azonban ezek a fejlesztések lassan valósulnak meg. Emiatt a produktív fejlesztési nyomások könnyen torzulnak, és ahelyett, hogy fejlődést indukálnának, tartós zsúfoltságot, közlekedési problémákat, lakhatási válságot és környezeti terhelést eredményeznek. Budapest esetében például az agglomeráció folyamatos terjeszkedése részben annak következménye, hogy a városi infrastruktúra fejlesztése nem tud lépést tartani a koncentrálódó népességgel. Ez újabb fejlesztési nyomásokat és egyben újabb társadalmi költségeket generál. Egy idő után az állam olyan volumenű beruházások szükségességével szembesül, amelyek finanszírozása és megvalósítása egyaránt rendkívül nehezzé válik, miközben a közlekedési dugók, környezeti problémák és egyéb társadalmi költségek tartósan fennmaradnak.

Itt ismét visszajutunk a rezponzivitás problémájához. A népességkoncentráció mint fejlesztési nyomás önmagában nem garantálja a fejlődést. A fejlesztési nyomás csak akkor válik produktívvá, ha az állam és az intézmények képesek gyors és hatékony válaszokat adni rá. Amennyiben a válaszadás lassú vagy elégtelen, a fejlesztési nyomás torzult formában jelenik meg, és a fejlődés ösztönzése helyett egyre nagyobb társadalmi költségeket termel. Ebben az értelemben a népességkoncentráció önmagában nem elegendő a fejlődéshez: a döntő tényező továbbra is a produktív rezponzivitás megléte.

A tanulság, viszont az, hogy az iparpolitikának a demográfiai folyamatokkal is foglalkoznia kell, leginkább olyan intézményi és fejlesztési kapacitások kiépítésén keresztül, amelyek képesek a demográfiai nyomásokat a fejlődés produktív hajtóerejévé alakítani.

5. Dilemma: Az internalizáció paradoxona az innováció politikában

Hirschman könyvének egyik izgalmas felismerése az innováció és az internalizáció kapcsolatára vonatkozó paradoxon. Érvelésének lényege, hogy az innováció ösztönzését sem a teljes externalizáció, sem a teljes internalizáció nem szolgálja optimálisan. Az innovációs dinamika egy köztes tartományban maximalizálható.

A kiindulópontja az úgynevezett internalizációs doktrína kritikája volt. A kiegyensúlyozott növekedés hívei mellett érveltek, hogy a gazdaság különböző beruházásai számos pozitív externáliát hoznak létre, amelyeket az egyes vállalatok nem képesek teljes egészében figyelembe venni. Ezért szükséges a koordináció és a központi tervezés, amely „internalizálja” ezeket a pozitív hatásokat. Hirschman azonban rámutatott, hogy az internalizáció nemcsak a pozitív, hanem a negatív externáliákat is láthatóvá teszi. Ha egy innováció következtében egy korábbi technológia elavul, vállalatok mennek tönkre, munkavállalók veszítik el korábbi képességeik értékét vagy meglévő beruházások értéktelenné válnak, akkor ezek a veszteségek is megjelennek a döntéshozó kalkulációjában. Minél teljesebb az internalizáció, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy az innovációval járó veszteségek visszafogják az újítások elfogadását.

Hirschman ezt a problémát történeti példával is szemléltette. A céhes rendszerben az új technológiák és termelési eljárások bevezetéséhez gyakran a céh engedélyére volt szükség. A céhek természetüknél fogva figyelembe vették a meglévő mesterek és munkások érdekeit, vagyis internalizálták az innováció költségeit. Ennek eredményeként számos újítás elakadt vagy jelentősen lelassult. A kapitalizmus egyik történelmi előnye éppen az volt, hogy lehetővé tette az innovátor számára, hogy olyan döntéseket hozzon, amelyek költségeinek jelentős részét más szereplők viselték.

Hirschman ezt az érvelést a tervgazdaságok működésére is kiterjesztette. A központi tervezésben a döntéshozó egyszerre felelős az egész gazdaságért, ezért az innovációk nyerteseit és veszteseit egyaránt figyelembe veszi. Ez a rendszer hajlamos lehet a meglévő struktúrák védelmére, mivel az innovációból fakadó veszteségek közvetlenül megjelennek a tervező kalkulációjában. Ennek következtében az innováció üteme lassulhat. Ez az érvelés figyelemre méltó módon egybeesik Kornai (2011) elemzésével. Kornai szerint a tervgazdasági és piaczgazdasági rendszer közötti egyik legfontosabb különbség az innovációs teljesítményben ragadható meg. A tervgazdaságban hiányzik a kísérletezés tere, gyengék az innováció jutalmazásának mechanizmusai, korlátozott a finanszírozás, és a bürokratikus koordináció visszafogja a vállalkozói kezdeményezéseket. Hirschman ehhez egy további magyarázatot ad: a központi tervezésben az innováció társadalmi költségei is internalizálódnak, ami tovább csökkenti az innovációs hajlandóságot.

Az internalizáció paradoxona egy olyan következtetésre vezet Hirschmant, amelyet viszont érdemes árnyalni. Érvelése szerint az innováció gyakran azért tud létrejönni, mert az innovációt megvalósító szereplőknek nem kell előre figyelembe venni az összes társadalmi költséget, amely az újítás következtében keletkezik. Ha ugyanis minden veszteséget, minden alkalmazkodási költséget és minden negatív következményt teljes mértékben internalizálni kellene, akkor az innováció ösztönzői gyengülnének. Az innováció és a negatív externália így bizonyos értelemben összekapcsolódnak Hirschman gondolatmenetében.

Ez az értelmezés jól illeszkedik a schumpeteri teremtő rombolás logikájához, amely szerint az innováció szükségszerűen veszteseket is termel. Ugyanakkor az azóta eltelt időszak innovációs szakirodalma számos bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy az innováció folyamata nem redukálható a schumpeteri egyéni vállalkozók piaci tevékenységére. Az innovációs rendszerek irodalma (Lundvall, 2007; Nelson, 1993) éppen arra mutat rá, hogy a legtöbb innováció valójában kiterjedt koordináció eredménye. Az innováció forrása nem az elszigetelt vállalkozó, hanem az állam, az egyetemek, a kutatóintézetek, a vállalatok és egyéb szereplők együttműködésére épülő innovációs ökoszisztéma. Hasonló következtetésre jut a modern iparpolitikai irodalom is, amely kiemeli az állam aktív szerepét az innováció alakításában. Mazzucato (2021) misszióorientált innovációs megközelítése például arra hívja fel a figyelmet, hogy a legfontosabb technológiai áttörések jelentős része állami koordináció és hosszú távú stratégiai célkitűzések eredményeként jött létre. Ebből következően az innováció sok esetben éppen a koordináció és internalizáció jelenlétéből fakad.

Azt is árnyalni érdemes, amely következhet Hirschman érveléséből, hogy az innováció esetleges veszteségeinek figyelembevétele szükségszerűen megakadályozza az innovációt. Az innovációpolitika célja nem az, hogy a vesztesek vétőjogot kapjanak minden változással szemben, hanem az, hogy segítse alkalmazkodásukat az új helyzethez. Az átállásban érintett iparágak támogatása, az átképzési programok, a regionális fejlesztési politikák vagy a célzott iparpolitikai beavatkozások mind azt szolgálhatják, hogy az innováció társadalmi költségei csökkenjenek anélkül, hogy maga az innovációs dinamika eltűnne. Ráadásul egy innováció esetében gyakran előre sem lehet pontosan megállapítani, kik lesznek a nyertesek és kik a vesztesek. Egy innovációs rendszer akkor működik jól, ha magas alkalmazkodási képességet alakít ki a gazdaság szereplőiben. Ebben az esetben a veszteségek többnyire átmenetiek, miközben az innováció hosszabb távon mindenki számára előnyöket teremt.

Az sem mindegy, hogy milyen veszteségekről beszélünk. Természetesen minden technológiai fejlődésnek vannak vesztesei: azok, akik a korábbi technológiákhoz, termelési módokhoz vagy üzleti modellekhez kötődnek. Az elavult struktúrák mesterséges fenntartása valóban gátolhatja a fejlődést. A cél azonban nem ezeknek a struktúráknak a konzerválása, hanem azoknak az embereknek és közösségeknek a támogatása, akik ezeket a struktúrákat megtöltötték tartalommal. E logika jelenik meg például az Aghion, Antonin és Brunel (2025) által is hangsúlyozott dán flexicurity modellben, amely egyszerre biztosít rugalmasságot a gazdasági alkalmazkodáshoz és biztonságot az érintett munkavállalók számára.

Hirschman paradoxonát tehát nem szabad úgy értelmezni, hogy bármilyen társadalmi vagy környezeti kár elfogadható az innováció érdekében. A neoliberális korszak egyik sajátossága éppen az volt, hogy az innováció elősegítése érdekében a társadalmi és környezeti költségek jelentős részét externalizálta. Ezek a költségek megjelentek a közösségek szétesésében, az egyenlőtlenségek növekedésében, a bizonytalan foglalkoztatás terjedésében, valamint a természeti környezet romlásában. Rövid távon ez talán gyorsíthatta az innováció ütemét, hosszabb távon azonban egyre inkább megkérdőjeleződött, hogy ezek az innovációk valóban a fejlődést szolgálják-e. Az innovációból fakadó társadalmi és környezeti károk pedig idővel magát az innovációs képességet kezdik aláásni.

Ezért a jelenlegi korszak egyik legfontosabb feladata éppen az internalizáció. Nem az elavult struktúrák fenntartására van szükség, hanem arra, hogy a társadalmi és környezeti költségeket addig internalizáljuk, amíg biztosított marad a társadalmak és az ökológiai rendszerek regenerációs képessége. Ha ugyanis az innováció lerombolja azokat a társadalmi és természeti alapokat, amelyekből maga az innovációs képesség táplálkozik, akkor hosszú távon saját feltételeit számolja fel. Korábbi munkánkban (lásd: Baranyi & Csontos, 2024) amellett érveltünk, hogy a jelenlegi gazdasági rendszerben ez a regenerációs logika nem érvényesül. Az innovációs politika egyik legfontosabb jövőbeli kihívása, hogy miként tudja összehangolni az innováció dinamizmusát a társadalmi és környezeti regeneráció követelményeivel.

6. Dilemma: A fejlődési mentalitás és kooperációs képesség

Hirschman egyik fontos felismerése volt, hogy a fejlődésről alkotott társadalmi kép meghatározza magát a fejlődési folyamatot is. Nem pusztán az erőforrások vagy az intézmények számítanak, hanem az is, hogy a társadalom miként gondolkodik a fejlődés természetéről.

Két alapvető torzulást különböztetett meg a fejlődési mentalitásban. Az első az általa csoport-fókuszú változásképpnek (group-focused image of change) nevezett szemlélet. Ennek lényege, hogy a fejlődést csak akkor tekinti igazságosnak és elfogadhatónak, ha annak eredményeiből minden társadalmi csoport, ágazat és régió egyszerre és azonos mértékben részesül. Hirschman szerint ez a gondolkodás alapvetően félreérti a fejlődés természetét. Hirschman szerint a fejlődés szükségszerűen egyenetlen folyamat, amelyben egyes ágazatok, vállalatok vagy térségek növekedési pólusokká válnak, és ezek húzzák magukkal a gazdaság többi részét. A teljesen kiegyensúlyozott fejlődés valójában illúzió. Ha egy társadalom a fejlődésről ezen a csoportközpontú szemüvegen keresztül gondolkodik, az közvetlenül megjelenik az iparpolitikában is. A döntéshozók ilyenkor arra törekednek, hogy a beruházásokat egyenletesen osszák el a különböző régiók és ágazatok között, elutasítva a prioritások kijelölését és a beruházások koncentrációját. Hirschman szerint azonban éppen ez akadályozza meg a fejlődés megindulását. Ha nincsenek növekedési pólusok, nincsenek kiemelt beruházások és nincsenek stratégiai prioritások, akkor nem jönnek létre azok a kiegyensúlyozatlanságok sem, amelyek később újabb beruházásokat és fejlődési folyamatokat indukálnának.

A másik alapvető torzulás az úgynevezett én-fókuszú változásokép (ego-focused image of change). Ez éppen az ellenkező végletet képviseli: a fejlődést kizárólag az egyén saját helyzetének javulásaként értelmezi, miközben figyelmen kívül hagyja a közösség, illetve a társadalom egészének fejlődését. Ez a szemlélet szorosan kapcsolódik ahhoz, amit korábban a közös fejlődésbe vetett hit hiányaként és a közjó háttérbe szorulásaként írtunk le. Ilyen társadalomban a fejlődés nem közös célként jelenik meg, hanem egyéni meggazdagodásként.

Hirschman szerint ez a mentalitás ugyancsak a fejlődés akadályja. A fejlődés zéróösszegű játzmává alakul, amelyben a társadalom szereplői egymással versenyeznek ahelyett, hogy együttműködnének. Ennek következménye lehet a politikai kapcsolatok keresése, a nepotizmus, a korrupció, a járadékvadászat vagy akár az állami intézmények maffiaszerű működése. Hirschman legfontosabb érve tehát, hogy az énközpontú fejlődés aláássa a fejlődéshez szükséges legfontosabb társadalmi képességet: az együttműködést. A fejlődés ugyanis nem kizárólag egyéni teljesítmények eredménye, hanem koordinációs folyamat is. Ha mindenki kizárólag saját rövid távú érdekeit követi, akkor megszűnik a bizalom, nehezzé válik a partnerségek kialakítása, és egyre költségesebbé válik az együttműködés.

Ebből következik Hirschman egyik legfontosabb kritikája a hagyományos schumpeteri vállalkozóképpel szemben. Véleménye szerint Schumpeter túlságosan individualista módon írja le a vállalkozót: olyan szereplőként, aki kreativitásával, kockázatvállalásával és újító képességével mozgatja a gazdasági fejlődést. Hirschman szerint ez csupán a történet egyik fele. A vállalkozói képességnek létezik egy legalább ennyire fontos kooperatív komponense is. A sikeres vállalkozó nem csupán újít, hanem képes különböző szereplők között együttműködést kialakítani, partnereket találni, finanszírozást szervezni, konfliktusokat kezelni és közös célok mentén koordinálni az embereket. A vállalkozó egyik legfontosabb feladata valójában az, hogy különböző érdekeket képes legyen közös cselekvéssé alakítani. Az énközpontú fejlődés logikája azonban éppen ezt a képességet rombolja le. Ha a társadalom a fejlődést zéróösszegű versenyként értelmezi, akkor az együttműködés helyét a kölcsönös bizalmatlanság veszi át. A gazdasági szereplők nem azt keresik, hogyan teremthetnének közös értéket, hanem azt figyelik, miként próbálja a másik fél kihasználni őket. Az együttműködés köre így legfeljebb a családra vagy a szűk személyes kapcsolati hálóra korlátozódik, miközben a tágabb társadalmi kooperáció egyre nehezebbé válik.

Hirschman külön kiemeli, hogy ez nemcsak a magánszektorra igaz. Az állami intézmények működését is ugyanilyen módon torzíthatja az énközpontú gondolkodás. Az egyes minisztériumok, hivatalok vagy állami szervezetek ilyenkor nem közös fejlesztési célok mentén működnek együtt, hanem egymással versenyeznek a forrásokért és a politikai befolyásért. Ez végső soron aláássa a hatékony gazdaságpolitika és iparpolitika intézményi alapjait.

Hirschman arra is rámutat, hogy az énközpontú fejlődés gyakran túlzott profitelvárásokkal párosul. Ha mindenki gyors meggazdagodásra törekszik, akkor a gazdasági szereplők irreálisan magas megtérülést várnak el beruházásaiktól. Emiatt nem vágnak bele a jelenlegi környezetben elérhető beruházásokba, mert kívárnak abban a reményben, hogy hamarosan még jövedelmezőbb lehetőség kínálkozik. Ez a mentalitás alulberuházáshoz vezet: a szereplők a likviditást részesítik előnyben a beruházásokkal szemben, ami végső soron szintén lassítja a gazdasági fejlődést.

Hirschman ezen megfigyelése kifejezetten releváns a közepes jövedelmi szinten lévő országok, különösen Kelet-Közép-Európa esetében is. Mindenekelőtt az énközpontú fejlődés gondolata az, amely jól leírja a rendszerváltás utáni magyar fejlődési mentalitást. A fejlődést sokan elsősorban az egyéni meggazdagodással azonosították. A rendszerváltást követő neoliberális korszakban a vállalkozó Hirschman által leírt kreatív komponense vált meghatározóvá a közgondolkodásban: alapvetően pozitív értéként jelent meg, hogy a vállalkozókat jelentős profitéhség, ambíció és kielégíthetetlen vágy hajtja helyzetük folyamatos javítására. Ez a szemlélet azonban teret engedett a rendszerváltás után burjánzó vállalkozói modellnek is, amely sok esetben az adóelkerülésre, a feketegazdaságra és a „megoldjuk okosba” típusú stratégiák kihasználására épült. Ezzel párhuzamosan a vállalkozó másik kulskomponense, vagyis a kooperációs dimenzió szinte teljesen háttérbe szorult. Mára ez a magyar gazdaság egyik legjelentősebb problémájává vált. Több szakértő is rámutat arra, hogy a magyar gazdaság egyik legnagyobb strukturális gyengesége a vállalatok közötti együttműködés hiánya, amely alapvetően gátolja a vállalati szektor méretbeli növekedését, technológiai fejlődését és termelékenységi ugrását (lásd például: Telex.hu, 2026).

Ez a mentalitás a gazdaságpolitikában is tetten érhető. Az elmúlt évtizedek visszatérő problémája volt, hogy az egyes minisztériumok és állami intézmények sokszor egymással versengtek vagy egymás ellen dolgoztak, ahelyett, hogy együttműködtek volna. Ez jelentősen megnehezítette a hosszú távú, szakmailag megalapozott döntések meghozatalát.

Hirschman gondolata ugyanakkor két fontos kiegészítésre szorul. Egyrészt az énközpontú megközelítés nem csupán alulberuházáshoz vezethet, hanem ahhoz is, hogy azoknál a beruházásoknál, amelyek végül megvalósulnak, a túlzott profitelvárások hosszú távon magát a beruházást is ellehetetlenítik. Ennek oka, hogy a vállalkozók a beruházásoktól azonnali megtérülést várnak, ezért igyekeznek elkerülni a hosszadalmas és költséges vállalatépítési folyamatot, amely a technológiai képességek, a szervezeti tudás vagy a piaci pozíció fokozatos kiépítését igényelné. Ehelyett olyan üzleti modelleket részesítenek előnyben, amelyek gyors profitot ígérnek, még akkor is, ha ezek hosszabb távon kevésbé fenntarthatóak.

Másrészt maga a beruházási szerkezet is kontraszelektálttá válik. A vállalkozók jellemzően azokat a beruházásokat részesítik előnyben, amelyek rövid távon magas nyereséget biztosítanak, miközben háttérbe szorulnak azok a befektetések, amelyek ugyan lassabban térülnek meg, de hosszú távon nagyobb termelékenységnövekedést, technológiai fejlődést vagy gazdasági felzárkózást eredményeznének. Ez a szelekciós mechanizmus végső soron a gazdaság fejlődési pályáját is kedvezőtlen irányba terelheti.

A közepes jövedelmi szinten ennek az énközpontú mentalitásnak mély történelmi gyökerei lehetnek. Ha a történelmi tapasztalat – ahogyan Magyarország esetében is – azt mutatja, hogy időről időre az állam vagy valamilyen külső tényező elveszi, elértékteleníti vagy megsemmisíti a felhalmozott vagyont, akkor a gyors meggazdagodás iránti vágy érthető módon még erősebbé válik. Amennyiben az intézményrendszer kiszámíthatatlan, és fennáll annak a veszélye, hogy bármikor elveszíthető a felhalmozott vagyon, illetve nem lehet megbízni az államban, akkor természetes reakcióvá válik a rövid távú haszon maximalizálása. Ez egy önmagát erősítő ördögi kört

hoz létre: a bizonytalan intézményi környezet rövid távú gondolkodást és gyors profitszerzési stratégiákat ösztönöz, ezek a stratégiák pedig tovább gyengítik a hosszú távú beruházásokat, a bizalmat és az együttműködést. Ebből a csapdából rendkívül nehéz kitörni. Ennek első és talán legfontosabb feltétele egy kiszámítható intézményi környezet és egy olyan állam, amelynek működése hiteles, következetes és hosszú távon is kiszámítható a gazdasági szereplők számára.

Konklúzió

Jelen írásban arra vállalkoztunk, hogy Albert O. Hirschman *The Strategy of Economic Development* című klasszikus művére támaszkodva bemutassuk az iparpolitika tizenkét alapvető stratégiai és tervezési dilemmáját. Az esszé apropóját az adta, hogy a világ gazdaság jelenlegi átalakulásának időszakában az iparpolitika szerepe ismét rendkívüli módon felértékelődik. Ebben a helyzetben különösen fontosnak tartjuk, hogy olyan elméleti támpontokat keressünk, amelyek segíthetnek eligazodni az iparpolitika stratégiai kérdéseiben. Írásunk nem egy lezárt elméleti keretet akart ismertetni, hanem inkább gondolatébresztőként kívánt hozzájárulni ehhez a vitához. Reményeink szerint az itt felvetett dilemmák további gondolkodást és szakmai vitát ösztönző kiindulópontokat jelentenek a magyar és az európai iparpolitika jövőjéről.

Felesleges ismételts lenne itt összefoglalni a két részből álló esszé teljes tartalmát. Ehelyett inkább a legfontosabb következtetések levonására fókuszálunk. Kétféle következtetést érdemes elkülöníteni.

Kezdjük a szűkebben vett akadémiai és elméleti tanulságokkal, amelyek Hirschman fejlődésselméletéhez kapcsolódnak. Áttekintésünk rámutatott arra, hogy Hirschman kiegyensúlyozatlan fejlődésről alkotott gondolatai napjainkban is kifejezetten relevánsak, ugyanakkor a modern gazdasági rendszer és különösen a közepes fejlettségű országok esetében jelentős kiegészítésre szorulnak. Bemutattuk, hogy a fejlesztési nyomások produktív alkalmazkodást kiváltó mechanizmusára támaszkodni közepes fejlettségi szinten már önmagában nem elegendő. Szükséges figyelembe venni Kornai János kritikáját a kiegyensúlyozatlan növekedéssel és a hiány szerepével kapcsolatban. Kornai kritikája arra vezetett bennünket, hogy rámutassunk: a Hirschman által hangsúlyozott fejlesztési nyomás önmagában nem elegendő, ezért szükséges bevezetni a rezponzivitás fogalmát. Ez arra utal, hogy egy fejlesztési nyomás csak akkor képes elősegíteni a fejlődést, ha a társadalomban megvan a rá adott produktív válaszadás képessége.

Emellett azt is kimutattuk, hogy az abszolút fejlesztési nyomás fogalma helyett a relatív fejlesztési nyomás alkalmasabb kiindulópont lehet az iparpolitika számára, mivel figyelembe veszi a fejlesztési nyomások társadalmi költségeit is.

Arra is rámutattunk, hogy a tudásgazdaság és a globális értékláncok korában a hirschmani kapcsolódási hatásokat is érdemes újragondolni. Egyrészt szükséges a tudáskapcsolódások fogalmának bevezetése, másrészt figyelembe kell venni a kontroll problémáját is, amely a globális értékláncokban meghatározza a kapcsolódási hatások feletti irányítást.

Azt is bemutattuk, hogy Hirschman szerint a technológia helyettesítheti a hiányzó intézményi és szervezési képességeket, amely tanulság az alacsony fejlettségű országok számára ma is alapvető jelentőségű lehet, és alátámasztja a külföldi működőtőkére építő iparpolitikát. Ugyanakkor ez a helyettesítő hatás csak egy bizonyos szintig érvényesíthető, és a közepes jövedelmi szinten ennek már a korlátai érvényesülnek. Ezen a ponton a Hirschman által felvázolt elméleti keret már nem nyújt elegendő kapaszkodót a közepes fejlettségi csapda meghaladásához. Emellett Jánossy Ferenc nézeteit is érdemes integrálni, amely rámutat arra, hogy a Hirschman által propagált tőkeintenzív specializáció hosszú távú korlátját a szakmastruktúra fejlettsége jelenti.

Mindezen kiegészítések ellenére Hirschman gondolkodása meglepően időtállóan bizonyult. Az 1950-es évek latin-amerikai tapasztalataiból kiinduló felismerései számos ponton ma is alkalmazhatók, nemcsak a fejlődő országok, hanem a közepes fejlettségű gazdaságok – így Magyarország – esetében is. Ezért fontosnak tartjuk a hirschmani örökség újrafelfedezését a fejlődésgazdaságtanban. Ez a folyamat már meg is kezdődött olyan szerzők munkásságában, mint Dani Rodrik (2025), aki szintén amellet érvel, hogy a jelenlegi világgazdasági átalakulás idején különösen nagy szükség van Hirschman pragmatikus, kísérletező és problémamegoldó szemléletének újraintegrálására.

A következtetések második szintje a magyar és az európai iparpolitikára vonatkozó gyakorlati tanulságokat foglalja össze. Ezeket a tanulságokat – a menedzsmentirodalomban ismert megközelítéshez hasonlóan – rövid, könnyen megjegyezhető mottók formájában foglaltuk össze. Ennek célja, hogy ennek a két részből álló elméleti fejtegetésnek a megállapításai minél könnyebben hozzáférhetőek legyenek a hazai és az európai iparpolitikai gondolkodás számára.

Tanulságok az iparpolitikai tervezés és stratégiaalkotás számára:

1. Keresd a produktív fejlesztési nyomásokat és a kapcsolódási hatásokat!

A hirschmani gondolkodás alapvetően új szemléletet hoz az iparpolitikai döntéshozatalba. A hagyományos iparpolitika középpontjában rendszerint olyan mutatók állnak, mint a hozzáadott érték, a foglalkoztatás vagy az exportteljesítmény. Hirschman ezzel szemben azt javasolja, hogy az iparpolitikai döntések elsődleges szempontja a produktív fejlesztési nyomások keresése legyen. Vagyis azt a beruházást érdemes támogatni, amely a legnagyobb valószínűséggel indít el további fejlesztéseket a gazdaságban.

Ennek formalizált változata az ágazatok kapcsolódási hatásainak feltárása és számszerűsítése. Vizsgálni kell, hogy egy-egy iparág milyen előre- és hátramutató kapcsolódásokkal rendelkezik, és hogyan lehet ezeket tovább erősíteni. A tudásgazdaság korában azonban már nem csupán az anyagi kapcsolatok számítanak: egyre nagyobb jelentőségük van a tudáskapcsolódásoknak is.

Ez a szemlélet új adatbázisokat és új statisztikai megközelítést is igényel. A hagyományos foglalkoztatási vagy termelési adatok mellett a kapcsolódási hatások mérésére, nyomon követésére és az iparpolitikai döntéshozatalba való integrálására is szükség van.

Emellett arra is rámutattunk, hogy a döntések során nem az abszolút, hanem a relatív produktív fejlesztési nyomás lehet a célravezetőbb mutató, amely figyelembe veszi a fejlesztési nyomás és az általa okozott társadalmi költségek arányát is.

2. Erősítsd a produktív reszponzivitást!

A fejlesztési nyomások önmagukban nem elegendők. A másik kulcseleme az iparpolitikának a produktív reszponzivitás, vagyis annak képessége, hogy a gazdasági és társadalmi szereplők megfelelő válaszokat tudjanak adni a kialakuló fejlesztési nyomásokra. Az iparpolitikának ezért a társadalom széles értelemben vett alkalmazkodási és válaszadási képességeit is fejlesztenie kell. Ennek fontos eleme a különböző társadalmi csoportok önszerveződésének támogatása, a civil társadalom megerősítése, valamint a torzult válaszadási formák visszaszorítása.

3. Építs gyorsan reagáló államot!

A produktív reszponzivitás egyik legfontosabb szereplője maga az állam. A hirschmani gondolkodás egyik alapvető tanulsága, hogy a sikeres iparpolitikához gyorsan reagáló államra van szükség, amely egyszerre képes fejlesztési nyomásokat létrehozni, illetve az ezekből fakadó problémák enyhítésére is gyors válaszokat adni. Ehhez hatékony, jól működő és szakmailag felkészült bürokrácia szükséges, amely képes gyorsan választ adni a fejlesztési nyomásokra.

4. Fókuszálj a vegyes vállalatokra, ne csak FDI-ra!

A kapcsolódási hatások központba helyezése arra is rámutat, hogy érdemes meghaladni az egyoldalúan FDI-orientált iparpolitikát, amely az elmúlt évtizedekben csak korlátozott kapcsolódási hatásokat eredményezett. A kizárólag külföldi működőtőkére építő modell helyett nagyobb hangsúlyt kell kapniuk a vegyes vállalati konstrukcióknak, amelyek jóval erősebb tudás-, technológiai és szervezeti kapcsolódások kialakulását tehetik lehetővé.

5. Állítsd a közbeszerzést fejlesztéspolitikai célok szolgálatába!

Sokszor elfelejtődik, hogy a kereslet alakítása az iparpolitika egyik legfontosabb eszköze. Ennek kiemelt területe az állami közbeszerzés, amelyet egyszerre kell államépítési és fejlesztéspolitikai célokra felhasználni. Ez nem egyedi gondolat: Lengyelország például megkezdte közbeszerzési rendszerének átalakítását annak érdekében, hogy nagyobb teret biztosítson a hazai vállalatok fejlődésének (lásd: Ministerstwo Rozwoju i Technologii; 2026).

6. Törd meg az útfüggőséget!

Új kapcsolódások és fejlesztési nyomások létrehozásához nem elegendő a meglévő húzóágazatokra támaszkodni. Az iparpolitikának kísérletező szemléletet kell követnie, amely képes megtörni a kialakult útfüggőségeket, és új fejlődési irányokat keresni. Ez különösen fontos Magyarországon, ahol az autóipar és akkumulátorgyártás dominanciája mellett új húzóágazatok kialakítására van szükség.

7. Kezeld az inflációt iparpolitikai kihívásként is!

A jelenlegi, strukturális feszültségekkel terhelt gazdasági környezetben, ahol a kínálati oldali infláció fel-fel üti a fejét, az inflációra sem tekinthetünk kizárólag monetáris politikai problémaként. Az iparpolitika feladata az infláció hosszú távú strukturális okainak kezelése, a gazdasági alkalmazkodás elősegítésével. Ebben az értelemben az infláció nem csupán kihívás, hanem fontos jelzés is arra, hogy a gazdasági szerkezet hol szorul fejlesztésre.

8. Helyezd középpontba a vezetési és szervezési képességek fejlesztését!

A hirschmani gondolkodás alacsony fejlettségi szinten elsősorban a technológia intézményeket részben helyettesítő szerepére épít. Közepes fejlettségi szinten azonban ez már nem elegendő. Ekkor az iparpolitika középpontjába a vezetési, szervezési és koordinációs képességek fejlesztésének kell kerülnie. A hangsúlynak az egyszerű technológiaimport támogatásáról a vállalkozói tudás, a vezetési kultúra és a szervezeti képességek fejlesztése felé kell elmozdulnia.

9. Fejleszd a vállalkozók együttműködési képességét!

A hirschmani logika arra is rámutat, hogy a vállalkozás nem pusztán egyéni kreativitás kérdése. Legalább ilyen fontos a vállalkozások közötti együttműködési képesség. Az iparpolitikának ezért támogatnia kell a vállalkozások közötti kooperációt, a hálózatépítést és azokat a készségeket, amelyek lehetővé teszik a sikeres együttműködések kialakulását.

10. Értelmezd újra az innovációt a regeneráció szemszögéből!

Hirschman gondolatainak kritikai újraértelmezése arra vezet, hogy az innováció hosszú távú fenntarthatóságának feltétele a társadalmi és ökológiai regeneráció biztosítása. Olyan innovációs politikára van szükség, amely figyelembe veszi a társadalmi és környezeti regeneráció szempontjait is, hiszen ezek biztosítják magának az innovációs képességnek a hosszú távú fennmaradását. Ugyanakkor ez nem jelentheti az elavult technológiák és gazdasági struktúrák mesterséges fenntartását. Az innovációpolitikának nem azoknak az érdekeknek az internalizálására kell törekednie, amelyek a változás megakadályozását szolgálják, hanem azoknak a társadalmi és környezeti költségeknek a figyelembevételére, amelyek az innováció hosszú távú fenntarthatóságát befolyásolják. Ennek egyik lehetséges intézményi eszköze a flexicurity rendszer, amely egyszerre segíti a technológiai alkalmazkodást és az innovációs dinamika fennmaradását, miközben mérsékli az átalakulás társadalmi költségeit és növeli a munkaerő biztonságát.

11. Gondolkodj kétszintű európai iparpolitikában!

Az Európai Unióban az iparpolitikát nem lehet kizárólag nemzeti szinten értelmezni. Olyan kétszintű rendszerre van szükség, amely egyszerre szolgálja az európai versenyképességet és a tagállamok felzárkózását.

Az első szintet a közös európai iparpolitika jelenti, amelynek célja az innovációs és növekedési pólusok kialakítása, valamint az ezekből származó lecsorgási hatások maximalizálása. A második szintet a nemzeti iparpolitikák alkotják, amelyek uniós koordináció és akár pénzügyi támogatás mellett, de kellő autonómiával rendelkeznek. Ezek feladata a polarizációs hatások mérséklése az egészséges protekcionizmus és a hazai vállalati képességépítés támogatásával.

12. Tekints az iparpolitikára kulturális projektként!

A fenti tanulságok egy közös irányba mutatnak. Az iparpolitika jóval több annál, mint amit a közgazdasági gondolkodás gyakran feltételez róla. Le kell számolni azzal az egyszerűsítő fel-fogással, amely az iparpolitikát elsősorban a külföldi működőtőke bevonásával és az állami támogatásokkal azonosítja.

A hirschmani megközelítés alapján az iparpolitika valójában kulturális projekt. Olyan fejlesztési stratégia, amely produktív fejlesztési nyomásokat keres, erősíti a társadalom produktív reszponzivitását, támogatja a civil társadalmat, fejleszti a karbantartás kultúráját, a vezetési és szervezési képességeket, valamint az együttműködés normáit. Az iparpolitika így nem pusztán állami támogatás egyes szektoroknak, hanem a társadalom termelési, vállalkozói és fogyasztási kultúrájának tudatos fejlesztése.

Jegyzetek

[1] Jánossy (1975) gondolatára támaszkodva annak szakmasztrukturális és szervezeti feltételeit kell megteremteni, hogy ne csupán használói legyünk a külföldről behozott fejlett technológiáknak, hanem magunk is képessé váljunk azok fejlesztésére, továbbfejlesztésére és végső soron új technológiák létrehozására.

Irodalomjegyzék

- Aghion, P., Bloom, N., Blundell, R., Griffith, R., & Howitt, P. (2005). Competition and innovation: An inverted-U relationship. *The Quarterly Journal of Economics*, 120(2), 701–728. <https://doi.org/10.1093/qje/120.2.701>
- Aghion, P., Antonin, C., & Bunel, S. (2025). *A teremtő rombolás ereje*. MCC Press.
- Baranyi, D. M. & Csontos T. T. (2024): A munka természetes ára az Európai Unióban és a regeneratív gazdaság In: Csugány, Julianna; Szilávik, János (szerk.) *Globális, lokális kihívások és válaszok : válogatás a Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar oktatóinak tanulmányaiból* Eger, Magyarország : Líceum Kiadó (2024) 276 p. pp. 91-104. , 14 p.
- Boda, Gy., Kiss, F., Láncz, G., Matyusz, Zs., & Thék, R. (2024). *Sodródásból feljebb lépés: Tudásalapú versenyképesség*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Csontos, T. T. (2023). Részvétel és önerő: A közepes jövedelmi csapda egy lehetséges újraértelmezése= Participation and Self-Enforcement: A Possible Reinterpretation of the Middle-Income Trap. *Köz-gazdaság*, 18(1), 13-40.
- Draghi, M. (2024). *The future of European competitiveness: A competitiveness strategy for Europe*. European Commission. https://commission.europa.eu/topics/eu-competitiveness/draghi-report_en

- Espinosa, V. I., & Pino, A. (2025). E-Government as a development strategy: The case of Estonia. *International Journal of Public Administration*, 48(2), 86-99.
- Hirschman, A. O. (1958). *The strategy of economic development*. Yale University Press.
- Jánosy, F. (1975). *A gazdasági fejlődés trendvonaláról*. Magvető Könyvkiadó.
- Kornai, J. (1971). *Anti-equilibrium: On economic systems theory and the tasks of research*. Amsterdam: North-Holland.
- Kornai, J. (1972). *Rush versus harmonious growth. Meditation on the theory and on the policies of economic growth* Amsterdam: North-Holland.
- Kornai, J. (1980). *Economics of shortage (Vols. 1–2)*. Amsterdam: North-Holland.
- Kornai, J. (2011). *Gondolatok a kapitalizmusról*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KSH (2025). *Value chain length and territorial concentration in the food industry*. <https://www.ksh.hu/s/en/experimental-statistics/publications/value-chain-length-and-territorial-concentration-in-the-food-industry/>
- List, F. (1940). *A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere*. Budapest: Magyar Közgazdasági Társaság
- Lundvall, B. Å. (2007). National innovation systems—analytical concept and development tool. *Industry and innovation*, 14(1), 95-119.
- Mazzucato, M. (2021). *Mission economy: A moonshot guide to changing capitalism*. Allen Lane.
- Ministerstwo Rozwoju i Technologii. (2026). Nowa polityka zakupowa państwa – publiczne pieniądze na rzecz rozwoju gospodarki, MŚP i zwiększenia bezpieczeństwa. Gov.pl. <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/nowa-polityka-zakupowa-panstwa--publiczne-pieniadze-na-rzecz-rozwoju-gospodarki-msp-i-zwiekszenia-bezpieczenstwa>
- Nelson, R. R. (Ed.). (1993). *National innovation systems: a comparative analysis*. Oxford university press.
- Rodrik, D. (2009). Industrial Policy: don't ask why, ask how. *Middle East developmen journal*, 1(1), 1-29.
- Rodrik, D. (2025). *Shared prosperity in a fractured world: a new economics for the middle class, the global poor, and our climate*. Princeton University Press.
- Telex.hu. (2026). *Csodálatos és unikális, ahogy megszabadultunk a ránk telepedő önkényuralomtól – Orbán Krisztián* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=71NUI9TVT8c>
- Tirole, J. (2021). *Közgazdaságtan a közjóért*. Budapest: Osiris Kiadó.